

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра філософії та соціології

ВАРШАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра риторики і комунікації

**РИТОРИКА:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ
АСПЕКТИ КОМУНІКАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

Суми
2015

УДК 160.1:130.1:37.8.4.001
ББК 87.3(4/8)
Р-64

*Рекомендовано до друку вченою радою
Сумського національного аграрного університету
(протокол № 8 від 23.02.2015 р.)*

Рецензенти:

Т.П. Беценко – доктор філологічних наук, професор Сумського державно-педагогічного університету ім. А.С. Макаренка;
С.О. Завстний – доктор філософських наук, професор Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка.

Риторика: теоретичні та практичні аспекти комунікації: монографія / **Р-64** ред. кол.: проф. В.М. Вандишев, проф. Я.З. Ліханський, проф. О.С. Переломова; відп. ред. проф. В.М. Вандишев. – Суми: СумДУ, 2015. – 112 с.
ISBN 978-966-657-551-0

У монографії представлено проблематику філософських і культурологічних рефлексій сфери комунікації. Частина текстів присвячена особливостям інформаційного суспільства як нової парадигми комунікацій, гуманітарним аспектам розвитку техносфери, проблемі спілкування, журналістики, медіа, уявленням людей про реальність, специфіці комунікативного простору тощо. У статтях також широко висвітлюється специфіка «лінгвістичного повороту» в сучасних гуманітарних дослідженнях.

У своїх наукових розвідках автори монографії розглядають фундаментальні альтернативи культури, філософську ампліфікацію феномену толерантності як типу культурного посередництва, відображення реальності в мовній картині світу, реальність та віртуальність просторово-часового континууму людського спілкування, діалог культур і полілогічність спілкування, аксіологічні аспекти спілкування, відповідальність медіа, особливості літературної та журналістської творчості тощо.

УДК 160.1:130.1:37.8.4.001
ББК 87.3(4/8)

ISBN 978-966-657-551-0 © Сумський національний аграрний університет 2015

NARODOWY UNIwersYTET ROLNICZY w SUMACH
Katedra Filozofii i Socjologii

UNIwersYTET WARSZAWSKI
Katedra retoryki i komunikacji

**RETORYKA:
TEORETYCZNY I
PRAKTYCZNY
ASPEKTY KOMUNIKACJI**

MONOGRAFIA

Edited by: prof. zw., dr hab Jakub Z. Lichański;
prof. zw., dr hab Helena S. Perełomowa;
prof. zw., dr hab Walentyn N. Wandyszew

SUMY
2015

З М І С Т

Вандишев В. М. Риторика вербальної атаки і захисту.....	5
Lichański Jakub Z. Wprowadzenie do metody krytyki retorycznej.....	10
Abramowycz Semen. Problemy nowoczesności i komunikacji w kazaniu dzisiejszej rocy a kontekst ruchu Europejskiego kaznodziejstwa.....	16
Переломова О. С. Риторика і комунікативні девіації.....	21
Заветний С. О., Пономарьов О. С. Міжособистісне спілкування як екзистенціаль суспільного буття людини.....	26
Мацько В. П. Філософія людського спілкування: творення художнього образу О.Смотричем засобами риторичного мовлення, діалогічного концепту.....	30
Осташук І. Б. Католицька гомілія й проповідь: до питання жанру.....	34
Чікарькова М. Ю. Кордони риторики та поетики в сучасній філології.....	38
Огірко О. В. Співвідношення риторики і логіки.....	40
Гужва О. П., Щербак В. М. Етапи ґенези риторики в Україні.....	45
Najder-Stefaniak Krystyna. Retoryka z perspektywy etyki.....	49
Błaszczak Iwona. An intranet as a modern tool for communication used in professional dialogue.....	52
Борейко Ю. Г. Комунікативні горизонти повсякденності.....	58
Попова Н. В., Артеменко Я. И. Риторика и конструирование реальности.....	62
Моїсєєва Н. І. Мовна комунікація в умовах сучасного інформаційного простору.....	66
Сухих Л. А. Ораторское мастерство в античном мире.....	69
Попович Я. М. Екзистенціаль спілкування у вимірі католицького паломництва.....	73
Мазур П. Є., Батюх О. В. Комунікативні технології в навчанні студентів-медиків.....	76
Книш І. В. Розвиток риторики в школах Київської Русі та Києво-Могилянської академії.....	81
Сібякіна Т. М. Замовні традиції українців: магічна сила слова.....	85
Мокрецова Н. Я., Овчаренко В. Н. Метафори в системі риторики і технологій комунікативного впливу.....	89
Ковальчук В. Ю. Педагогічна риторика: становлення і перспективи.....	92
Вандишева-Рєбро Н.В. Становлення риторики: українські реалії.....	95
Писаренко Ю. Г. Комунікація як відновлення цілого (архаїчна модель).....	98
Щербакова О. А. Актуальність риторики та культури мовленнєвої комунікації в процесі формування елітарної особистості (концептуально-бібліографічний огляд).....	101
Гришин І.Я. Пропедевтика в поєднанні минулого, сьогодення і майбутнього в Україні.....	105

РИТОРИКА І КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ

У процесі вербальної комунікації співрозмовники прагнуть досягти взаєморозуміння. Але досягти його вдається не завжди легко й просто, бо на заваді до досягнення мети можуть виникати комунікативні девіації, які унеможливають ідеальне спілкування і стають дедалі все більш поширеним явищем комунікативного простору.

Комунікативна (мовна) девіація – це збій у спілкуванні, що супроводжується недосягненням мети спілкування. Причини, які породжують девіації можуть бути різними. Це недостатня мовна і комунікативна компетенція учасників спілкування, а також недостатнє знання специфіки комунікативної, лексичної та граматичної семантики.

Актуальність запропонованого до уваги дослідження зумовлена тривожною стійкою тенденцією до зниження мовленнєвої культури комунікантів (особливо це спостерігається в молодіжному середовищі), що виявляється в наданні переваги вульгаризмам при доборі мовних засобів для висловлення навіть емоційно нейтральної думки, що призводить до звуження тезаурусу мовної особистості, спрощення мовної картини світу.

Та навіть ті, хто не потрапив під згубний вплив вульгаризації мовлення, мають інші небезпеки, які притлумлюють розвиток комунікативних навичок і, відповідно, формування мовної (риторичної) особистості, здатної породжувати тексти і виголошувати їх публічно. Про ці небезпеки в інтерв'ю «Дзеркалу тижня» повідомив Ф. Бацевич: «У цьому аспекті маємо ще одну небезпечну тенденцію в українській освіті. Болонський процес, до норм якого інтегрується вітчизняний освітній простір, передбачає перевірку знань учнів і студентів головним чином шляхом написання тестів та модулів. Хіба це не стане причиною того, що через кілька років молоде покоління не вмітиме аргументовано висловлювати свою думку, не кажучи вже про вміння публічно виступати і переконувати? Така небезпека справді існує. У школах відбувається засилля тестувань, які виконуються або в письмовій формі, або у вигляді спілкування «людина – комп'ютер». Це не спонукає школяра вдосконалювати своє мовлення» [1].

Практика життя нашого суспільства показує, що далеко не кожен мовець у різних комунікативних ситуаціях вміє досягати комунікативної мети в спілкуванні, тобто говорити переконливо й досягти взаєморозуміння та згоди. Коли ж ідеться про публічний виступ перед аудиторією, то ситуація видається ще більш складною, бо небагато хто

має риторичну освіту й готовність та впевненість виступати публічно. Така ситуація сьогодні є наслідком того, що актуалізація риторики як навчальної дисципліни відбулася не так давно і цілі покоління наших громадян виростили й здобували фахову освіту без цієї вкрай необхідної науки, яка з давніх часів, мабуть, найбільше була причетною до формування цивілізованого громадянського демократичного суспільства, де у відкритих публічних дискусіях виборювалися громадянські права й народжувалася істина.

Щоб визначити шляхи і способи уникнення комунікативних девіацій, необхідно передусім установити природу цього явища. Тому автор прагне всебічно дослідити причини виникнення комунікативних девіацій та визначити ролі і значення риторичних знань та вмій і навичок їх застосування в процесі досягнення співрозмовниками комунікативної мети в обхід небезпек комунікативних девіацій.

Видатні оратори минулого – Аристотель, Цицерон, Демосфен – були одноставними в переконанні, що дар гарного мовлення є продуктом дару гарного мислення, а могутність думки породжує переконливе слово.

Успішна комунікація має пряму залежність від мовної компетенції учасників комунікативного процесу – як того, хто породжує мовні конструкції та повідомлення, так і того, хто їх сприймає і розуміє. *Недостатня мовна компетенція* комунікантів (одного чи обох) спричиняє мовну невправність, що не сприяє адекватній передачі чи сприйняттю комунікативного повідомлення.

Отже, учасники комунікативного процесу передусім неодмінно мають *володіти засобами мовного коду* ідіоетнічної мови, щоб уникнути комунікативних девіацій.

Елементи мовного коду – слова, словосполучення, висловлювання – мають бути однаково співвіднесені з референтом і мовцем, і слухачем, що дасть змогу запобігти комунікативним девіаціям, пов'язаним з неадекватністю уявлень комунікантів сфери предметного світу. Мовний знак має бути однаково зрозумілим адресантом і адресатом. *Порушення законів референції* може спричинити появу комунікативних девіацій як у прямих, так і непрямих мовленнєвих актах.

Неточне знання хоча б одним із комунікантів денотативного віднесення і лексичної семантики слів може стати причиною комунікативного непорозуміння. Приблизне уявлення про значення слова – одна із суттєвих причин комунікативних девіацій. Неправильне слововживання, що є наслідком неточного знання лексичного значення слова перешкоджає адекватному розумінню висловленої думки.

Не слід також забувати про полісемію. Багатозначність слова може бути досить серйозною загрозою виникнення непорозуміння, якщо

співрозмовники не з'ясують, яке із наявних значень слова мав на увазі відправник інформації, якщо контекст комунікату не забезпечує достатнє розуміння денотативного чи конотативного значення слова. Отже, *полісемія* повнозначних частин мови може спричинювати комунікативні девіації.

Дотримання принципів *мовної точності, доречності* в процесі когнітивної діяльності, спрямованої на вербалізацію думки в комунікативному акті є тим запобіжним чинником, який дає змогу уникнути девіативної ситуації в процесі породження і розуміння мовного повідомлення.

Отже, запорукою уникнення мовних і, відповідно, комунікативних девіацій є дотримання *мовленнєвого закону риторики*, який вимагає від мовної особистості наполегливо удосконалювати рівень мовленнєвої усної і писемної культури, що неодмінно підвищить рівень мовної компетенції.

Мовна особистість завжди привертала увагу риторів, які ще з античних часів визначали комунікативно-риторичні якості ідеального мовця-оратора, який, на вимогу Цицерона, має однаково добре володіти всіма стилями мовлення: високим, середнім і низьким та вміло й доречно їх застосовувати в різних видах промов. На думку Діогена Лаєртія (Вавилонського), гарне мовлення оратора має оцінюватися за критеріями чистоти, чіткості, лаконічності, доречності, краси.

У сучасних риториках та дослідженнях з проблем культури мови виділяють такі комунікативно-риторичні якості мовлення (ознаки культури мови): змістовність, доречність, точність, логічність і послідовність, правильність і чистоту, багатство (різноманітність), виразність і образність. Ці якості мовлення пов'язані з усіма складовими комунікативного акту: учасниками (адресантом і адресатом), їх взаємодією (принципами та правилами спілкування), мовним кодом, конституцією як міжособистісного спілкування, так і спілкування оратора з аудиторією.

Девіативну ситуацію в комунікативній взаємодії може спричинити неврахування адресантом неготовності чи небажання адресата слухати його.

Ще Цицерон у своїх порадах ораторові застерігав, що навіть добре підготовлений і вправно виголошений виступ оратора може бути невдалим, коли він не перейматиметься тим, що хоче почути від нього конкретна аудиторія.

Застосування *риторичного закону моделювання аудиторії* допоможе уникнути такої ситуації, бо цей закон передбачає врахування соціально-демографічних, соціально-психологічних та індивідуально-особистісних ознак тих, на кого розраховане мовлення і вимагає від

мовця в процесі комунікації зважати на потреби слухачів, їх інтереси, переконання, щоб запобігти конфронтаційній (прихованій і відвертій) поведінці учасників комунікативного процесу та перевести його в конструктивне русло.

Девіації можуть стати наслідком *порушення етикетних норм* спілкування суб'єктом мовленнєвого акту. Отже, щоб досягти комунікативної мети спілкування і запобігти небажаному ефекту, необхідно визначити лінію мовленнєвої поведінки, яка сприятиме позитивній перлокуції мовлення. *Дотримання етикетних норм спілкування* допоможе уникнути комунікативних девіацій і створить комфортні умови для фатичного спілкування. Мовленнєвий етикет – вироблена національною мовленнєвою культурою система повторюваних словесних формул, основні елементи комунікативних ситуацій: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала тощо.

Структура мовленнєвого етикету кожної нації визначається психологічними, соціально-політичними, культурологічними чинниками, тобто ідіоетнічною мовною картиною світу, зазначає В.М. Вандишев [2, с. 110]. Дотримання чи недотримання мовленнєвого етикету виразно характеризує мовця, його рівень культури і моральні якості. Процес спілкування не може відбуватися ефективно без дотримання його учасниками вербальних форм ввічливих стосунків, прийнятих у суспільстві форм етикету. Відступ від мовленнєвого етикету створює загрозу виникнення комунікативних девіацій.

Формули звертань і вітань сприяють контакту між мовцями; формули вибачення, прохання, подяки – налагодженню і підтримці контакту; формули прощання, побажання – перспективі продовження контакту в майбутньому.

Мовленнєвий етикет у комунікації виконує ряд функцій – функцію встановлення, збереження чи закріплення, підтримуваних зв'язків і стосунків (індивідуальних чи соціально-масових), регулятивну функцію стосовно адресанта й адресата, імперативну, апелятивну (функцію впливу), емоційно-експресивну. Функції мовленнєвого етикету засвідчують, що мовленнєвий етикет є тим механізмом, без якого не може відбуватися ефективна комунікація.

Тональність, реєстр та атмосфера спілкування можуть як поліпшити, так і ускладнити процес комунікації, знизити його ефективність. Вибір неприйнятної реєстру спілкування, ініціація одним із комунікантів нерівноправної тональності може унеможливити комунікацію взагалі. Колишній прем'єр-міністр землі Північної Рейн-Вестфалії Хейнц Кюн у своїй книзі «Мистецтво політичної промови»

застерігав тих ораторів, хто вважав себе розумнішим за аудиторію: такий промовець не матиме успіху, бо його виступ буде лише виявом зверхності і не досягне своєї мети. Слухачі не сприймуть зміст його промови. Зверхня тональність у міжособистісному спілкуванні неодмінно спричинить комунікативну девіацію.

Отож, налаштованість на товариську тональність, недопустимість зверхньої, панібратської, владної чи, навпаки, підлабузницької, запопадливої тональності забезпечить успішне спілкування в будь-якій комунікативній ситуації.

Дружня атмосфера спілкування забезпечить довіру на емоційному рівні сприйняття висловлювань, що сприятиме уникненню девіативних моментів у комунікації.

Слід пам'ятати також про структуру промови (висловлювання). Ефективність комунікативної взаємодії залежить від організації структури промови. Стосовно структури висловлювання варто пам'ятати про вдалий чи невдалий початок і закінчення промови. Початок (вступ) будь-якого висловлювання має налаштувати слухача, налагодити з ним контакт і включити його увагу. Для успішної комунікації необхідно встановити так званий «теплий контакт», тому не зайвими будуть тут декілька ширих слів. Квінтіліан називав ці зусилля *carpatio bene-volentiae* – забезпечення доброзичливості. Воно має бути простим і зрозумілим кожному.

У будь-якому висловлюванні має бути чітко визначена головна думка, а якщо важливих думок декілька, то вони мають бути викладені в певній концептуальній послідовності. Непродумані хаотичні висловлювання стануть на заваді порозумінню комунікантів.

Сьогодні світ будується за допомогою мови. Тим більшою має бути відповідальність тих, хто використовує риторичні засоби і прийоми для творення комунікату, за наслідки його дії на реципієнтів, їх розум і почуття. Мовець має керуватися принципом порядності, спонукаючи своїм словом до певних помислів, дій і вчинків, бо, як зауважував Аристотель, «ми більше і швидше віримо людям хорошим, у тих же випадках, де не все зрозуміло і де є місце непевності, – і поготів» [3, с. 19].

Важко не погодитися з думкою проф. В.М. Вандишева про те, що сьогодні засвоєння законів логіки і риторики і їх застосування в різноманітних комунікативних ситуаціях має спиратися на об'єктивне доведення, на прагнення істини [4, с. 111].

«Ідея риторики ефективного спілкування та трансцендентної прагматики скерована на те, щоб якомога більша кількість членів суспільства була озброєна риторичними знаннями і, спілкуючись між собою, створювала гармонійне суспільство. Тобто комунікація між різ-

номанітними суспільними осередками, організаціями, установами повинна бути не конфронтативною, а толерантною та ефективною. Ідея толерантності спілкування, безумовно, ґрунтується на багатьох чинниках, найважливішим серед яких є засвоєння риторичних умінь і навичок» [1].

Набуття членами нашого суспільства риторичних умінь і навичок має перспективу просування його до гармонізації через подолання загроз девіацій у комунікації.

Література:

1. Римашевський Юрій. ...плюс риторизація всієї країни / Юрій Римашевський // Дзеркало тижня. – 2009. – № 22, 20 червня.
2. Вандышев В.Н. Философия. Коммуникация. Истина: философские эссе: монография / В.М. Вандышев, В.С. Сломский. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009.
3. Аристотель. Риторика / Аристотель // Античные риторики : Собрание текстов, статьи, комментарии / [под. ред. А. А. Тахо-Годи]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978.
4. Вандышев В.М. Філософія. Експурс в історію вчень і понять: Навчальний посібник / В.М. Вандышев. – К.: КОНДОР, 2005.

С.О. Завстний – проф., д.філос.н.;
О.С. Пономарьов – проф.
(Харків)

МІЖСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІАЛ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

У процесі філософського дослідження проблем сутності людини, її буття, пізнавальної і практично-перетворювальної діяльності виникають ускладнення, зумовлені суперечливістю природи людини як істоти біологічної і соціальної, духовної і мислячої. Подолання цих ускладнень значною мірою стає можливим завдяки існуванню феномену спілкування і достатньо розвиненому основному інструменту його здійснення, яким виступає мовлення. Останнє ж є своєрідним зовнішнім проявом певних результатів мислення. Все це дає підстави вважати спілкування не просто надзвичайно важливим екзистенціалом людського буття, але й специфічним феноменом, який забезпечує цілісність і системну єдність індивідуального й суспільного буття, можливість спільної праці й навіть самого існування людини і нормального функціонування й розвитку суспільства.

Дослідження міжособистісного спілкування носять міждисциплінарний характер, оскільки їх результати мають сьогодні не тільки суто теоретичне, а й безпосередньо практичне значення. Воно зумовлено тими дійсно тектонічними і досить стрімкими змінами буквально у всіх сферах людського буття, які відбуваються у нас на очах. І серед

Наукове видання

**Риторика: теоретичні і практичні
аспекти комунікації**

Монографія

Комп'ютерне верстання В. М. Вандишева
Художнє оформлення обкладинки А. Ю. Переломова

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,51. Обл.-вид. арк. 5,98. Тираж 300 пр. Зам. № 213.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.